

Павле Рак

преводац

Финансије и аскеза јуче и данас (спор „стицатеља“ и „нестицатеља“ у Русији — из данашње перспективе растућег сиромаштва)

Црква би морала да помаже гладнима тако што би учествовала у стварању услова за уклањање сиромаштва и глади. Морала би да помаже верницима да се ослободе наметнутих схватања о себи као пуким субјектима потрошачког друштва, да нађу и неки други циљ у животу. На крају, морала би да помаже тајкунима-менаџерима да се ослободе похлепе и безобзирности, ових генератора кривица према другима и пропасти њихових властитих душа.

Постоје и такви, назовимо их „инструменти“ или „методе“ у борби против сиромаштва и глади који су, додуше, доступни свакоме, али су посебност Цркве, неопућиви део њезиног двухиљадугодушњег деловања у свету, њезине мисије, њезине аксиолошке функције, бригае за увођење и поштовање вредности. Без ових „инструмената“ Црква не би била Црква и најтужније од свега што се Цркви догађа је то, да је већ више пута у својој историји, а посебно у нашем времену, спремна да их олак замени за друга, наизглед ефикаснија средства и методе деловања међу људима.

Почнимо од питања шта је Црква и шта је за њу карактеристично: њезин циљ је да сваког човека и човечанство у целини усмерава и води ка остварењу сврхе због које је човек створен. А та сврха је била да човек, као богоподобно, то јест слободно и љубеће биће, целокупну творевину уведе у осми дан стварања, у „радост свог Господа“, где ће сви бити љубљени и љубећи, слободни у слободном општењу-јединству с Богом. Човеку је, дакле, Бог поверио творевину да је овај, као домоуправитељ дарује Творцу (то јест врати) као савршену, „свету“. И тада би требало да сви и све „буде једно“.

Човек се показао као лош управитељ. Најпре је изгубио сопствено богоподобје (љубав), а онда је почео да целокупну творевину израђује за своје себичне, партикуларне циљеве. Творевина за њега више није Божија творевина, није циљ његове љубави, него је постала средство за задовољавање страсти и циљева које сам не бира и не поставља, јер су страсти постале господарице које владају и постављају циљеве. То је данашње стање: уместо љубави, уживалачко, цинично, извитоперено искоришћавање ближњих и даљњих; отуда сиромаштво и глад, економске и политичке кривице, еколошка катастрофа, нечувено ишчезавање животињских врста, зло, које влада светом.

Да ли је могуће да су страсти јаче од слободног, доброг, љубећег човека? Да и не. Све док је слободан и спреман да се против њих бори, човек ће их, с Божијом помоћу, увек победити и протерати. Битно је да жели да их протера, да тачно зна шта жели и зашто жели, да зна зашто је то добро. Ако хоће, Бог ће му помоћи. Али страсти се не појављују увек у облику фронталног напада који је као такав једноставно препознати и заузети одбрамбени став. Такав напад је нешто спољашње и све док остаје споља мало ће или нимало нашкодити богоподобној души. Проблем

је када страст замагли наш поглед, када мислимо да видимо нешто што не видимо и не познајемо, када мислимо да смо слободни тамо где смо поробљени, а да је добро оно што с добрим нема никакве везе.

Често се страсти јављају као невини дебати предлог: „узми ме или одбаци, слободан си, ја ти ништа не намећем“. Самоуверени човек, најчешће не слутећи ништа лоше, мисли да он најбоље зна шта је добро, да ће се сам одлучити и, ако треба, победити искушење. Али, искушење је тиме учинило први корак. Није више сасвим споља: врата су се за тренутак одшкринула, нога наметљивца је већ међу вратима. „Ја вам ништа не продајем, ни на шта вас не приморавам“, каже наметљивац, „само хоћу да вам се покажем, погледајте ме, погледајте шта вам нудим, ако вам се допадне — узмите, ако не, отићи ћу као да се ништа није десило“. Наравно да је човек још увек слободан, наравно да може да позове Бога у помоћ, и протераће наметљивца. Али зашто не бих, мисли он, погледао то што ми нуде, јер изгледа ми привлачно, шарено, динамично, забавно. „Ако није добро, одбацићу га и готово.“ И тиме човек ступа у дијалог. У дијалогу је још увек суверен, још увек га може прекинути, отерати наметљивца. Ни на шта још није пристао. Не, за сада, али следећи корак наметљивца је да човека наговори да проба то што му се нуди. „Проба не значи и пристанак, та слободни смо, ако нам се не допадне, понуђено нећемо прихватити, зар не?“ Дакле, човек пробава. Искушење је већ у стану, скромно је заузео место у углу. Нуди своју најпривлачнију страну: осећај угодности, лагодности, уживања, суверености. Зар све то није пријатно? „Наравно, ако се покаже као превара, све заједно ћемо одбацивати. Још ништа нисмо купили, ништа уложили.“ Али, свиђа нам се, пријатно је, допада нам се, па нека је онда ту, при руци, када зажелимо, и само тада, слободно ћемо се послужити. „Ми смо господари, искушење је само гост.“ И заборављамо да је гост — наметљивац, да неће допустити да га тако једноставно истерамо. Да уме да се увлачи под кожу. То што нам нуди почињемо да желимо. А ако је понуда увек увек на располагању, почињемо да живимо уз мисао да је новостворена жеља нешто што се само по себи подразумева, нешто што нормалан човек мора задовољити. Задовољење, уживање, постаје навика, нешто што је лако, што не тражи напор воље, што је пријатно: нешто што понављамо и што је у понављању постало аутоматизам. Душа је успавана у слатком, омамљујућем осећају удобности, снаге, суверености. Суверености? Слободе? Нажалост, са слободом је завршено. Искушење је толико продрло у унутрашњост да је постало господар. Човек се можда још неко време безвољно одупире, али завршава као аутомат, као роб. Навика-размаженост постај његова друга природа: човека почиње да усмерава полепа за уживањем и свиме што је ради уживања неопходно. Страст влада као најсуровији тиранин. Прва природа, боголикост човекова, спутана је и чами у тамници. Више није видљива и препознатљива.

Ако је све ово било превише уопштено, погледајмо како је са страстима у односу према богатству и сиромаштву. У свим класичним анализама страсти једно од средишњих, ако не и само средишње место заузима „љубав према новцу“, *filargiria*. Будући да је сам новац генерални еквивалент свих материјалних добара којима је склона душа која је одбацила духовни и одабрала плотски живот, тако је и страсна везаност за новац за многе заједнички имениоц свих страсти (премда таквих „општих“ страсти има више, на пример сујета, гордост, високо мишљење о себи). Од средства за задовољавање других страсти, за страсника неопажено, та страст постаје сам циљ; онај ко је под њезином влашћу ће увек наћи сто оправдања за своју подвргнутост. Било коју конкретну жељу можемо да задовољимо када нам је до-

ступан конкретан објекат те жеље. Задовољили смо је и жеље више нема — сити смо. А жеља за новцем нема конкретног ограничења, као генерални еквивалент свих жеља је незадовољива, јер нема конкретног, одређеног, квалитативно и квантитативно ограниченог објекта (много је незадовољивија него лакановски схваћена жеља за сексуалним односом, који по његовом и не постоји, тај однос, наиме, јер је увек замењен нечим другим). Робови ове страсти постајемо постепено, за нас неприметно: најпре се навикнемо на то да имамо новац, јер у тме нема ничег лошег (што је тачно, сви имају потребу за новцем, без новца се не може преживети). Онда помислимо како бисмо га могли имати и више, за резерву. Затим се наш ум почиње бавити финансијским размишљањима — шпекулацијама, а то га затим увлачи у своје мреже. Неприметно човек клизи у стање у коме се више не може супротставити помисли о новцу; више није слободан, његова је воља под туђом влашћу, страст га тера на поступке које у нормалном стању не би учинио. А када изгуби власт над својим помислима и поступцима, човек је прекинуо живу везу са целотом творевине и Творцем, везу која га је до тада чувала. Од тада надаље живи имајући поверење искључиво у себе и материјална средства која гомила.

Погледајмо опасности које прате финансијску делатност, особито у добротворне сврхе, или са циљем евангелизације. Имајући поверење у новац, у себе и сопствене процене, човек који помаже другима често превеђа да свако стицање није оправдано. Ако новац скупља у каритативне сврхе он другима помаже тако што дели туђа средства, али ипак лако о себи и томе што ради ствара високо мишљење и тешко се мири с мишљу да би се могао ограничити. Онај ко се навикне да стиче, а још је убеђен да стеченим новцем расплаже у име Бога и за опште добро, по тој логици чак нема ни право да се одрекне стицања. И већ имамо две страсти: *filargiria* (средрољубије) и *filavtia* (себељубије) се уједињују, појачавају једна другу, а ми се заплићемо у круг из кога нема изласка.

Ово је најкраће, наравно недовољно, препривавање учења Цркве о паду првог Адама, свакога од нас (свака част изузецима, ако их има). Пут у ропство, лак пут клизења наниже, у лоше навике, није пут без повратка. Хрићанска антропологија познаје и пут навише, стицање доброх навика, ослобађање. Само што је удобном, глатком, аутоматизованом, безвољном, неслободном клижењу у бездан супротстављен пут напорног, понекад мучног, на виши циљ усмереног нарезана воље и тела. Лаком путу наниже — заморно пењање. Наниже клизимо сами по себи, само се треба опустити, препустити слабости. За пењање нам је потребна снага воље и снага тела. Покрет навише, ка ваздуху и светлости, ка слободи, требало би да после другог вежбања постане наш природан покрет, наша навика. Да оно што чинимо као хрићани, чинимо лако. Да имамо довољно, и више него довољно снаге за то чињење. Као што скакач, да би лако и снажно, а пре свега слободно скочио у даљ, мора хиљадама, десетинама хиљада пута да понови залет и скок, мора да се намучи с теретом и чучњевима — тако и хрићанин, да би у свим одлукама могао да буде слободан, мора десетинама хиљада пута да одбије напад искушења, да сам себи каже „не“, да понављањем до аутоматизма доведе покрет љубави према ближњем и повлачење сопственог ега у други план. И шта је то хрићанско вежбање, какав је то тренинг? Ако у даном контексту не разумемо ове речи, које су превод светоотачке категорије, можда ћемо разумети оригинал: аскеза. То је најмоћнији „инструмент“ који има Црква у делу обнове Божијег образа у човеку. Сама жеља за обновом, неучвршћена вежбањем и навиком, је добра, али крхка. Већ лахор, а камоли оркан, срушиће је и поломити, као да је није ни било. Чак и свете тајне су такве: у њима

несумњиво примамо благодат, у себе примамо цело тело и крв Господа. Али, како дуго ћемо благодат, самог Бога, задржати у себи, ако су су наши тело и воља слаби? До појаве првог већег искушења коме не умемо и не можемо да се супротставимо, јер смо навикли да идемо што лакшим путевима. Јер се нисмо вежбали у ослобађању. Јер не знамо шта је аскеза.

У данашњем свету свеопште размажености аскезе више нема. Скоро нико је не помиње. Остају нам прописани постови (који сами по себи нису довољни да озбиљно утичу на изградњу личности) и које поштује како се коме прохте. Савременнику све то изгледа као непотребно, извитоперено мучење тела које је супротно основној Божијој намери: љубавном позиву на гозбу. Наравно, аскеза би и била извитоперено мучење ако би претрпљене телесне муке биле циљ, односно, ако би се могле непосредно уновчити: ако би се мукама куповало спасење. Ту активни елемент уопште не би био смисао (слобода, љубав), него би по квантитативној логици што више и што страшнијих мука доносило више благодати. А данас знамо да је Бог — Бог љубави, да за наше грех не очекује плаћање у облику наших мука. Довољно је покајање и греха више нема. *Морамо огабрати добро и добро ће бити наше. Бићна је усмереност жеље. Довољна је одлука.* Тако је говорио Достојевски, то понављају многи на Истоку и Западу. Чему, дакле, одрицања? Особито тако стасно одрицање као што је описано у аскетској литератури шестог, седмог века, на пример код Јована Лествичника, у житију Марије Египатске и у бројним другим текстовима? У тим описима данашњи човек најпре види сурово мучење и самомучење. Манијачно убијање тела — и ништа друго.

На тај начин данашњи човек чини велику кривицу старим ауторима који су живели у другим, тврдим временима и то одражавали у свом писању. Њихово писање је било стилизација њиховог искуства свакодневице — не нашег. *Нема веће љубави од онекоја је спремна души да њоложи за љубљеној.* Ако је то за данашњег човека превише, нека бар призна да љубав која није спремна ни на какву жртву, ни на какво одрицање, и није љубав. За старе је аскеза увек била вежбање слободе и љубави, па макар се то вежбање изражавало у данас тешко разумљивим сликама и метафорама, које нас размажене подсећају на садистичка мучења. *Довољно је изабрати добро и свети ће се њроменији.* Али, већ је аутор ове изјаве, сопственим понашањем то сто пута порекао. Понашао се тако како је био навикнут. Страст је била јача од његове јасно и јавно изражене жеље којој љубав није недостајала. Жељи и љубави је нешто недостајало: вежбање, наиме, које даје снагу. Тек она љубав која има снаге да се оствари је слободна, права љубав. Епохе се мењају, а суштина остаје: ако нисмо способни да се ичега одрекнемо, раније или касније постајемо слабићи, робови приземних страсти, лоших навика, секундарних, наметнутих потреба. Како ћемо у том случају бити слободни, како ћемо волети, како ћемо бити боголики?

Како је у том контексту са сиромаштвом и глађу у данашњем свету? Незапосленост је последица вишка, zasiћености тржишта, чињенице да се произведено не може продати и уновчити, да је на тај начин постало непотребно. Прави недостатак је финансијске природе. Нема купаца за све што се може произвести, за данашњу хиперпродукцију. Финансијска криза би требало да значи да нема новца. Али није тако, новца (односно било каквог његовог еквивалента) има, али га немају сви. Нека Божија обличја су убеђена да имају право на сто, хиљаду пута веће доходке од других, да је њихов рад бесконачно вреднији од рада других. („Похлепа је моторна снага развоја“ — убеђивао нас је неки професор економског факултета.) Нека Божија обличја мисле да могу да раде све што им се прохте, да су слобод-

на баш зато што могу себи да присвајају плодове туђег рада. Уствари, чине оно што им диктира похлепа. Робови су похлепе. Нису способна да се одрекну ничега, чак ни највећег и најнепотребнијег вишка. У интересу власничких преображаја, менаџерских преузимања и тајкунске приватизације спремна су да униште све што им је на путу. Па макар цена њиховог „успеха“ била сиромаштво и глад хиљада и милиона. Неким Божијим обличјима би на злу које чине позавидео и сам Сатана. И све то ради новца, ради моћи коју новац доноси.

Целокупна тематика аскезе, новца, сиромаштва, економије и љубави позната нам је по пет векова старом спору међу присталицама Нила Сорског и Јосифа Волоцког у Русији.

Четрнаести веку је у Русији започео Свето-Тројицком Лавром, коју је градио најпоштованији руски светац, Сергије Радоњешки, а завршио се појавом Јосифа Волоцког, великог поборника моћних општежића и њихове друштвене делатности. Јосиф Волоцки је имао сличне амбиције — помоћи младој држави, да би та са своје стране помогла да се среде компликовани црквени спорови. Јосиф је ствар засновао веома широко (И. Хрущев, *Исследование о сочинениях Иосифа Санина прееподобноіо иумена Волоцкоіо*, Москва, 1868). Зидео је огромни манастир и око њега ширио манастирску економију.

Питање је, наравно, зашто је Јосиф примао такве и толике дарове. Сви његови монаси их не би могли потрошити и ако би имали по више живота. Не, све веће богатство није било потребно за издржавање манастира и монаха, него за друге делатности које је Јосиф засновао у широким потезима. Реч је о евангелизацији, школама и преписивању књига, и још о каритативном деловању. Када би бивала лоша жетва, Јосиф је из манастирских ризница и магаза прехрањивао осиромашене селјаке далеко наоколо. И о томе пише у својим писмима.

Још један разлог помиње Јосиф, зашто би манастири морали бити богати: сиромашни манастири би били непривлачни за образоване монахе из виших слојева друштва, „а какву корист од необразованих монаха могу имати Црква и држава?“ И због тога је за манастир, за Цркву уопште, битно да зна како да стекне имања, да учествује у економском животу. Тиме је заокружио своје схватање монаштва и одредио његову улогу у друштву.

Али, то није било једино виђење смисла хришћанства. Јосифов савременик, Нил Сорски је одлучно бранио идеју да монаштво строго мора да испуњава једну од три темељна завета — сиромаштва, одрицања од материјалних добара. Наравно да у тој перспективи није било места за организовано стицање, за манастирско поседовање земље, а пре свега села са манастирским кметовима. Зашто? Најпре зато што је зависност од новца, похлепа, *средрољудије*, „погибелна страст која уништава душу“ — пише Нил у свом типикју (Нил Сорский, *Устава*, у: *Памятники древней словесности*, Спб. 1912). Када та страст пусти корене у душу, јача је од свих других, постаје њихова предводница, води их у многе грехе којима нема краја. Најтежи грех похлепног човека је безверје, јер онај ко своју наду полаже у сребро и злато, који их нагомилава као животне резерве, тиме показује, да не верује Богу и његовој непрестаној бризи за нас. Такав монах, зато што је одбацио Божију бригу, по свом избору бива препуштен сам себи и сопственој бризи, што се завршава духовном катастрофом.

Неки делови Ниловог типика су непосредно наперени против идеја и праксе Јосифа Волоцког. Нил и његови ученици су били активни на московским црквеним саборима године 1500. и касније. Ту су силовито спорили са становиштима Јо-

сифа, залажући се не само за забрану манастирског власништва над селима, него и за секуларизацију црквених поседа. Отуда се за једне прилепио назив „нестицатељи“, док су други у историји остали као „стицатељи“. Једни су одлучно тврдили да Црква не би смела да поседује, па никад и није, све до недавних времена, поседвала села и кметове. Други су тврдили да Црква мора да има села и да их је увек имала. Дијаметрално супротно! Данашњем истраживачу најпре пада у очи чињеница да се обе стране у сукобу позивају на исте ауторитете. Према записима са сабора из 1500., Јосифове присталице су Великом кнезу представили примере из историје турске Цркве, где је записано да су „Антоније и Теодосије Печерски, митрополит Петар чудотворац и други — сви имали села у црквеном поседу.“ Васијан Патрикејев, ученик Нила, међутим пише: „Тако и наши овдашњи вође монаха и чудотворци — Антоније и Теодосије, који су били у Кијеву, Сергиј Радоњешки и Кирил Белозерски... нису у свом псеуду имали села, него су учили монахе да живе у сагласности с Јеванђељем и монашким заветима, па су им у својим писменим поукама забрањивали бављење било каквим пословима који приличе лаицима, а не монасима.“ Супротстављање двеју врста аргумената који пролазе једни мимо других и никада се не сусрећу, говори о томе да је реч о спору двеју потпуно различитих концепција Цркве, чак је могуће и: двеју различитих Цркава. Увек су постојали и једни и други. Питање је само, о којој Цркви су говорили једни, а о којој други? Друго, практично питање је ко и зашто је у одређеним историјским околностима имао више утицаја.

Закључимо ову причу: какве су биле последице спора и шта се је догодило с Ниловим, а шта с Јосифовим манастирима? Судбина је, можда цинично, и једним и другима наменила управо оно што су проповедали. Једнима моћ и богатство, другима лишавања и трпљење. Јосифови су се богатали и не само богатали: стицали су све већи утицај у руској Цркви и држави, из њихових редова су изашли следећи московски митрополити који су ударили одлучујући печат на опште усмерење руске државе и не само Цркве. Руско хришћанство је постало (и остаје) јосифљанско, што значи богато и друштвено утицајно и политички усмерено. Тим поводом нам је Јосиф у својим писмима оставио и горка вајкања над сопственим монасима — онима који нису успели да се одупру искушењима. Када су у рукама држали огромне поседе, када их је мамила раскош и још штошта, били у стању да се побуне и против свог моћног игумана. Али се нису бунили зато што се нису слагали с његовим идејама, као што би се бунили присталице Нила. Реч је била о баналној похлепи и крађама, разврату и блуду. Ђаво је долазио по своје.

Нилови манастити — док их је још било — су били и остали сиромашни, упркос краткотрајној владарској идејној подршци. Наравно да је владару годила идеја секуларизације, али га је Јосиф брзо уверио да би тренутни добитак био мањи од трајног губитка — не само Божије заштите, него и јасне државне оријентације и строгог поретка. Јосиф је постигао да су ускоро после Нилове смрти његови манастирчићи били расељени, списи његових присталица заплењени и спаљени, а најистакнутији међу „нестицатељима“, као што су били Васијан Патрикејев и Максим Грк, су били доживотно затворени у јосифљанским манастирима, чак и без права на свето причешће.

Још један ироничан потез историје: и Јосиф и Нил су проглашени за свеце руске цркве и помињу се понекад у истој јектенији. Наравно, поштоваоце имају обојца, јер ни руска Црква никада није била само државотворна институција, у њој су увек живели и исихасти.

*

Познајемо многе облике „сиромаштва“, неке дефиниције сиромаштва га изражавају мање-више „објективно“, у бројкама (скоро свака држава има неке своје критеријуме, на својствен начин дефинисан „праг сиромаштва“), друге дефиниције говоре о „субјективном“ осећају недостатка, о неоправданим разликама унутар друштва, о минимуму који је потребан за „нормалан живот“. У разговору двају руских тајкуна који ми је препричао пријатељ, непосредни сведок, онај богатији је задиркивао свог „сиромашнијег“ саговорника да, кодајаги, не разуме како овај може да троши само 10.000 долара на дан. Реч је о потпуно субјективном, тајкунско-менаџерском осећају за то шта коме припада и шта је пристojно и достојно. Са сличним субјективним осећајима имамо посла у случајевима оправдавања вртоглавих гомилања богатстава која су „зарађена“ тако што су неки имали повлашћен положај, неограничен доступ кредитима, утицај на одлуке власти о промени статуса земљишта и сличних елемената „пословања“. У данашњој Србији знам родитеље који месечно зарађују 30.000 или 40.000 динара, и половину зараде дају деци која новац протраће по дискотекама и баровима, јер би деца иначе патила, ако не би могла себи да приуште начин живота распрострањен међу њиховим вршњацима. У овом случају видимо драматичну игру између субјективних осећаја и објективних могућности, између онога што родитељи зарађују и онога што друштво утувљује у главу деци — као животни стил и модел. На улици понекад виђам гладне људе који претурају по кантама за смеће, а познајем и пензионере којима после плаћених месечних рачуна остаје још само за хлеб и лук. Да не говоримо о стотинама милиона у свему ускраћених људи у Африци, Азији, Латинској Америци, а све више и у Европи. У том случају је срамно говорити о субјективним осећајима, него се мора спасавати голи живот.

У сва три од ових веома различитих случајева Црква би морала нешто рећи, морала би помагати, интервенисати. Наравно, сваки пут на различит начин, јер примери су додуше међусобно повезани, али више на начин узрока и последице, а не као нешто што би било једнако или слично. Црква би морала да помаже тајкунима-менаџерима да се ослободе похлепе и безобзирности, ових генератора кривица према другима и пропасти њихових властитих душа. Морала би да помаже родитељима и деци да се ослободе наметнутих схватања о себи као пуким субјектима потрошачког друштва, морала би им помагати да нађу и неки други циљ у животу. На крају, морала би да помаже гладнима тако што би учествовала у стварању услова за уклањање сиромаштва и глади.

Наравно, не само Црква, него би сваки човек морао да помаже, особито када је реч о глади. Али бих овде да говорим о Цркви, о томе шта је за њу карактеристично и што би требало да буде њезина специфична дужност. Општа дужност сваког човека је да помогне гладном ближњем, да му понуди да једе. Од ове дужности нису ослобођени ни чланови Цркве, ни њезини посвећени чланови, свештенство и монаштво, укључујући и високу хијерархију. То би требало да се подразумева. Али постоје и такви „инструменти“ или „методе“ у борби против сиромаштва и глади који су, додуше, доступни свакоме, али су посебност Цркве, неотуђиви део њезиног хиљадугодишњег деловања у свету, њезине мисије, посланства, њезине аксиолошке функције, бригае за увођење и поштовање вредности. Без ових „инструмената“ Црква не би била Црква и најтужније од свега што се Цркви догађа је то, да је већ више пута у својој историји, а посебно у нашем времену, спремна да их олако замени за друга, наизглед ефикаснија средства и методе деловања међу људима.

Црква се одриче сопствене суштине када посеже за економским и финансијским „инструментима“ и занемарује духовне „инструменте“ за уклањање глади и сиромаштва у свету.

О улози Цркве у националној економији (у опредељивању њезиних циљева и метода) и у борби против сиромаштва могли бисмо да говоримо на основу нама савремених појава. Али је то боље избећи, бар у тексту који пред собом има принципијалнији задатак; мислим да би у нашем случају сувише врео и конкретан пример могао бити контрапродуктиван. Уместо нагласка на темељном питању шта би била специфичност црквене делатности у решавању криза ове врсте, могли бисмо да ударимо о зид личних пријатељстава и анимозитета. Зато ћемо се ове теме прихватити на неутралнији начин — на примеру догађаја који су од савремене Србије удаљени хиљадама километара и више векова. Нешто ћемо рећи о општој теорији и пракси суочавања са страстима, па онда и нешто о сукобу „стицатеља“ и „нестицатеља“ у руској цркви. Надам се да ћемо на тај начин лакше доћи до тога што нас занима, до општијих закључака. А и о савременим примерима ћемо говорити — неком другом приликом.

Почнимо од питања шта је Црква и шта је за њу карактеристично. Традиционална одређења су недвосмислена, премда понекад захтевају објашњења: Црква је Христова невеста, Црква је богочовечански организам, чија је глава Христос. Јасно је најмање то да Црква није једна у низу људских институција која би била ограничена на овостраничне циљеве: друштвене, економске, културне. Њезин циљ је сасвим друкчији, иако се понекад ангажује и у овостраничним пословима; њезин циљ је да сваког човека и човечанство у целини усмерава и води ка остварењу сврхе због које је човек створен. А та сврха је била да човек, као богоподобно, то јест слободно и љубеће биће, целокупну творевину уведе у осми дан стварања, у „радост свог Господа“, где ће сви бити љубљени и љубећи, слободни у слободном општењу-јединству с Богом. Човеку је, дакле, Бог поверио творевину да је овај, као домаоуправитељ дарује Творцу (то јест врати) као савршену, „свету“. И тада би требало да сви и све „буде једно“.

Човек се показао као лош управитељ. Најпре је изгубио сопствену богоподобност (љубав), а онда је почео да целокупну творевину тирански израбљује. Творевина за њега више није Божија творевина, није циљ његове љубави, него је постала средство за задовољавање страсти и циљева које он сам и не бира и не поставља, јер су страсти постале господарице које владају и постављају циљеве. То је данашње стање: уместо љубави, уживалачко, цинично, извитоперено искоришћавање ближњих и даљњих; отуда сиромаштво и глад, економске и политичке кривице, еколошка катастрофа, нечувено ишчезавање животињских врста, зло, које влада светом. Све остало су изузеци. Слава Богу, постоје и изузеци.

Човек је створен као богоподобан, дакле као добар, љубећи, слободан. Али Божији лик у њему није више препознатљив. Унакажен је и укаљан; то је последица деловања страсти.

Да ли је могуће да су страсти јаче од слободног, доброг, љубећег човека? Да и не. Све док је слободан и спреман да се против њих бори, човек ће их, с Божијом помоћу, увек победити и протерати. Битно је да жели да их протера, да тачно зна шта жели и зашто жели, да зна зашто је то добро. Ако човек то хоће, Бог ће му помоћи. Али страсти се не појављују увек у облику фронталног напада који је једноставно препознати и заузети одбрамбени став. Такав напад је нешто спољашње и све док остаје споља мало ће или нимало нашкодити богоподобној души. Проблем

је када страст замагли наш поглед, када мислимо да видимо и познајемо нешто што не видимо и не познајемо, када мислимо да смо слободни тамо где смо поробљени, а да је добро оно што с добрим нема никакве везе. (О овоме би требало мислити и приликом говора о Сократовој изреци да је врлина — знање.)

Често се страсти јављају као невини дебатни предлог: „узми ме или одбаци, слободан си, ја ти ништа не намећем“. Самоуверени човек, најчешће не слутећи ништа лоше, мисли да он најбоље зна шта је добро, да ће се сам одлучити и, ако треба, победити искушење. Али, искушење је тиме учинило први корак. Није више сасвим споља: врата су се за тренутак одшкринула, нога наметљивца је већ међу вратима. „Ја вам ништа не продајем, ни на шта вас не приморавам“, каже наметљивац, „само хоћу да вам се покажем, погледајте ме, погледајте шта вам нудим, ако вам се допадне — узмите, ако не, отићи ћу као да се ништа није десило“. Наравно да је човек још увек слободан, наравно да може да позове Бога у помоћ, и протераће наметљивца. Али зашто не бих, мисли он, погледао то што ми нуде, јер изгледа ми привлачно, шарено, динамично, забавно. „Ако није добро, одбацићу га и готово, нема никакве штете.“ И тиме човек ступа у дијалог. У дијалогу је још увек суверен, још увек га може прекинути, отерати наметљивца. Ни на шта још није пристао. Не, за сада, али следећи корак наметљивца је да човека наговори да проба то што му се нуди. „Проба не значи и пристанак, та слободни смо, ако нам се не допадне, понуђено нећемо прихватити, зар не?“ Дакле, човек пробава. Искушење је већ у стану, скромно је заузео место у углу. Нуди своју најпривлачнију страну: осећај угодности, лагодности, уживања, суверености. Зар све то није пријатно? „Наравно, ако се покаже као превара, све заједно ћемо одбацивати. Још ништа нисмо купили, ништа уложили.“ Али, пријатно изгледа, допада нам се, па нека је онда ту, при руци, када зажелимо, и само тада, слободно ћемо се послужити. „Ми смо господари, искушење је само гост.“ И заборављамо да је гост — наметљивац, да неће допустити да га тако једноставно истерамо. Да уме да се увлачи под кожу. То што нам нуди почињемо да желимо. А ако је понуда увек на располагању, почињемо да живимо уз мисао да је новостворена жеља нешто што се само по себи подразумева, нешто што нормалан човек мора задовољити. Задовољење, уживање, постаје навика, нешто што је лако, што не тражи напор воље, што је пријатно: нешто што понављамо и што је у понављању постало аутоматизам. Душа је успавана у слатком, омамљујућем осећају удобности, снаге, суверености. Суверености? Слободе? Нажалост, са слободом је завршено. Искушење је толико продрло у унутрашњост да је постало господар. Човек се можда још неко време безвољно одупире, али завршава као аутомат, као роб. Навика-размаженост постаје његова друга природа: човека почиње да усмерава похлепа за уживањем и свиме што је ради уживања неопходно. Страст влада као најсуровији тиранин. Прва природа, боголикоост човекова, спутана је и чами у тамници. Више није видљива и препознатљива.

Ако је све ово било превише уопштено, погледајмо како је са страстима у односу према богатству и сиромаштву. У свим класичним анализама страсти једно од средишњих, ако не и само средишње место заузима љубав према новцу, среброљубије, *filargiria*. Будући да је сам новац генерални еквивалент свих материјалних добара којима је склона душа која је одбацила духовни и одабрала плотски живот, тако је и страсна везаност за новац за многе заједнички имениоц свих страсти (премда таквих „општих“ страсти има више, на пример сујета, гордост, високо мишљење о себи). Од средства за задовољавање других страсти, за страсника неопажено, та страст постаје сам циљ; онај ко је под њезином влашћу ће увек наћи сто

оправдања за своју подвргнутост. Било коју конкретну жељу можемо да задовољимо када нам је доступан конкретан објект те жеље. Задовољили смо је и жеље више нема — сити смо. А жеља за новцем нема конкретног ограничења, као генерални еквивалент свих жеља је незадовољива, јер нема конкретног, одређеног, квалитативно и квантитативно ограниченог објекта (много је незадовољивија него лакановски схваћена жеља за сексуалним односом, који по његовом и не постоји, тај однос, наиме, јер је увек замењен нечим другим). Робови ове страсти постајемо постепено, за нас неприметно: најпре се навикнемо на то да имамо новац, јер у томе нема ничег лошег (што је тачно, сви имају потребу за новцем, без новца се не може преживети). Онда помислимо како бисмо га могли имати и више, за резерву. Затим се наш ум почиње бавити финансијским размишљањима — шпекулацијама, а то га затим увлачи у мреже страсти. Неприметно човек клизи у стање у коме се више не може супротставити помисли о новцу; више није слободан, његова је воља под туђом влашћу, страст га тера на поступке које у нормалном стању не би учинио. А када изгуби власт над својим помислима и поступцима, човек је прекинуо живу везу са целином творевине и Творцем, везу која га је до тада чувала. Од тада надаље живи имајући поверење искључиво у себе и материјална средства која гомила.

Погледајмо опасности које прате финансијску делатност, особито у добротворне сврхе, или са циљем евангелизације (т.ј. у црквеном контексту). Имајући поверење у новац, у себе и сопствене процене, човек који помаже другима често превиђа да свако стицање није оправдано. Ако новац скупља у каритативне сврхе он другима помаже тако што дели туђа средства, али ипак лако о себи и томе што ради ствара високо мишљење и тешко пристаје на то да би се могао у стицању ограничити. Онај ко се навикне да стиче, а још је убеђен да стеченим новцем располаже у име Бога и за опште добро, по тој логици чак нема ни право да се одрекне стицања. И већ имамо две страсти: *filargiria* (средрољубије) и *filavtia* (себељубије) се уједињују, појачавају једна другу, а ми се заплићемо у круг из кога нема изласка.

Ово је најкраће, наравно недовољно, препричавање учења Цркве о паду првог Адама, свакога од нас (свака част изузецима, ако их има). Пут у ропство, лак пут клизења наниже, у лоше навике, није пут без повратка. Хрићанска антропологија познаје и пут навише, стицање доброх навика, ослобађање. Само што је удобном, глатком, аутоматизованом, безвољном, неслободном клижењу у бездан за које није потребан никакав напор, супротстављен пут тешког, понекад мучног, на виши циљ усмереног нарезања воље и тела. Лаком путу наниже — заморно пењање. Наниже клизимо сами по себи, само се треба опустити, препустити слабости. За пењање нам је потребна снага воље и снага тела. Покрет навише, ка ваздуху и светлости, ка слободи, требало би да после дугог вежбања постане наш природан покрет, наша навика. Да оно што чинимо као хрићани, чинимо лако. Да имамо довољно, и више него довољно снаге за то чињење. Као што скакач, да би лако и снажно, а пре свега слободно скочио у висину, мора хиљадама, десетинама хиљада пута да понови залет и скок, мора да се намучи с теретом и чучњевима — тако и хрићанин, да би у свим одлукама могао да буде слободан, треба десетинама хиљада пута да одбије напад искушења, да сам себи каже „не“, да понављањем до аутоматизма доведе покрет љубави према ближњем и повлачење сопственог ега у други план. И шта је то хрићанско вежбање, какав је то тренинг? Ако у даном контексту не разумемо ове речи, које су превод светоотачке категорије, можда ћемо разумети оригинал: аскеза. То је најмоћнији „инструмент“ који има Црква у делу обнове Божијег образа у човеку. Сама жеља за обновом, неучвршћена вежбањем и навиком, је до-

бра, али крхка. Већ лахор, а камоли оркан, срушиће је и поломити, као да је није ни било. Чак и свете тајне су такве: у њима несумњиво примамо благодат, у себе примамо тело и крв Господа. Али, како дуго ћемо благодат, самог Бога, задржати у себи, ако су су наши тело и воља слаби? До појаве првог већег искушења коме не уметмо и не можемо да се супротставимо, јер смо навикли да идемо што лакшим путевима. Јер се нисмо вежбали у ослобађању. Јер не знамо шта је аскеза.

Знам да са овим мислима нисам „у складу са својим временом“. Овако је савремени аскета писао једној својој ученици: „Данас, сестро моја, није као у стара времена, куда си се ти усмерила својим умом. Данашњи облик живота је за многе ограничен на неко спољашње уређење. Није видна брига и напор за унутрашње уређење душе, где се сједињује материјално и нематеријално, човек и Бог. (...) Све то је лепо и добро. Али сви ми избегавимо тај труд, сви му окрећемо леђа. Јер, за то је потребна аскеза. А људски ум се силно уплаши кад само чује о томе“ (Gerontos Iosef, *Ekfrases Monahikès Empeirías*, Agion Oros 1996).

У данашњем свету свеопште размажености аскезе више нема. Скоро нико је не помиње. Остају нам прописани постови (који сами по себи нису довољни да озбиљно утичу на изградњу личности) и које поштује како се коме прохте. Савременнику све то изгледа као непотребно, извитоперено мучење тела које је супротно основној Божијој намери: љубавном позиву на гозбу. Наравно, аскеза би и била накардно мучење самог себе ако би претрпљене телесне муке биле циљ, односно, ако би се могле непосредно уновчити: ако би се мукама куповало спасење. Ту активни елемент уопште не би био смисао (слобода, љубав), него би по квантитативној логици што више и што страшнијих мука доносило више благодати. А данас знамо да је Бог — Бог љубави, да за наше грех не очекује плаћање у облику наших мука. Довољно је покајање и греха више нема. *Морамо одабрајти добро и добро ће бијти наше. Бијтна је усмереност жеље. Довољна је одлука.* Тако је говорио Достојевски, то понављају многи на Истоку и Западу. Чему, дакле, одрицања? Особито тако стасно одрицање као што је описано у аскетској литератури шестог, седмог века, на пример код Јована Лествичника, у житију Марије Египатске и у бројним другим текстовима? У тим описима данашњи човек најпре види суровост. Манијачно убијање тела — и ништа друго.

На тај начин данашњи човек чини велику кривицу старим ауторима који су живели у другим, тврдим временима и то одражавали у свом писању. Њихово писање је било стилизација њиховог искуства свакодневице — не нашег. Највећа кривица коју им чинимо је према целини њиховог учења у коме аскеза само по себи, као самоциљ, нема никакву вредност, него је само средство помоћу кога савладавамо страсти, ослобађамо се, оспособљавамо за делатну љубав. *Нема веће љубави од оне која је спремна душу да њоложи за љубљеној.* Ако је то за данашњег човека превише, нека бар призна да љубав која није спремна ни на какву жртву, ни на какво одрицање, и није љубав. За старе је аскеза увек била вежбање слободе и љубави, па макар се то вежбање изражавало у данас тешко разумљивим сликама и метафорама, које нас, размажене, подсећају на садистичка мучења. *Довољно је изабрајти добро и свети ће се њроменијти.* Тако бисмо желели да буде. Да нам се прохте, а не да учинимо нешто. Али, већ је аутор ове изјаве, сопственим понашањем сто пута порекао своје речи. Понашао се тако како је био навикнут. Страст је била јача од његове јасно и јавно изражене жеље којој није недостајала љубав. Жељи и љубави је нешто недостајало: вежбање, наиме, које даје снагу. Тек она љубав која има снаге да се оствари је слободна, права љубав. Епохе се мењају, а суштина остаје: ако ни-

смо способни да се ичега одрекнемо, раније или касније постајемо слабићи, робови приземних страсти, лоших навика, секундарних, наметнутих потреба. Како ћемо у том случају бити слободни, како ћемо волети, како ћемо бити боголики?

Како је у том контексту са сиромаштвом и глађу у данашњем свету? Данас у свету не би смело бити недостатка у материјалном смислу. Људи су способни да произведу много више него што им је потребно. Криза је криза обиља, не недостатка. Незапосленост је последица вишка, zasiћености тржишта, чињенице да се произведено не може продати и уновчити, да је на тај начин постало непотребно. Прави недостатак је финансијске природе. Нема купаца за све што се може произвести, за данашњу хиперпродукцију. Финансијска криза би требало да значи да нема новца. Али није тако, новца (односно било каквог његовог еквивалента) има, али га немају сви. Нека Божија обличја су убеђена да имају право на сто, хиљаду пута веће дохотке од других, да је њихов рад бесконачно вреднији од рада других. („Похлепа је моторна снага развоја“ — убеђивао нас је неки професор економског факултета.) Нека Божија обличја мисле да могу да раде све што им се прохте, да су слободна баш зато и тиме, што могу себи да присвајају плодове туђег рада. Не виде да у томе нема никакве слободе, да чине оно што им диктира похлепа. Робови су похлепе. Нису способна да се одрекну ничега, чак ни највећег и најнепотребнијег вишка. У интересу власничких преображаја, менаџерских преузимања и тајкунске приватизације спремна су да униште све што им је на путу. Па макар цена њиховог „успеха“ била сиромаштво и глад хиљада и милиона. Неким Божијим обличјима би на злу које чине позавидео и сам Сатана. И све то ради новца, ради моћи коју новац доноси.

Целокупна тематика аскезе, новца, сиромаштва, економије и љубави позната нам је по пет векова старом спору међу присталицама Нила Сорског и Јосифа Волоцког у Русији. Такође из историје односа међу францисканцима и доминиканцима, али за сада останимо у Русији. Некако смо склони да мислимо да је за нас то релевантније.

У историји руског монаштва налазимо привидан парадокс: изузетан процват је доживело у време највеће кризе руског друштва и руске државности, у време „татаро-монголског јарма“, приближно за два века, од 1237. године даље. Номадски победници су тешко опорезовали руске територије, осакатили државну самосталност, зауставили културни и привредни развој — само су манастири расли као печурке после кише. Међутим, парадокса није било: Црква је под Монголима била привилегована. Ако су у градовима и селима опорезоване единице биле „двориште“, „заселак“, „рало“ и „плуг“, то се није односило на црквена имања: тамо су рала и плугови остајали неопорезовани. А то је у манастире привлачило осиромашено становништво, неке као монахе, друге као манастирске раднике и слуге. Манастири су били држава у држави, онај део државе који је једини нормално функционисао, који је био способан да понуди реалне могућности за преживљавање. Били су острвца макар релативне безбедности у мору сиромаштва и глади. Имали су, као никада раније, изразиту функцију у друштвеном и економском животу. Пошто су постајали заветишта у којима су спас налазили сви угрожени, доста брзо су бивали пренасељени. Догађало се да би такав манастир напустила група монаха која је тражила мирнији молитвени живот, и населила се у непроходним шумама севера, али је тамо процес ускоро почињао изнова: монаси су као магнет привлачили не само нове монахе, него и средства, раднике-најамнике, наклоњеност власти... Око њих су настајала нова насеља. Тако се догодило да су манастири у Русији поста-

ли значајан чинилац у освајању нових површина, први пионири и колонизатори, а монашки живот је био схваћен као служење Богу и људима не само молитвом, него и радом на организацији националне економије. На тај начин се рађало друкчије разумевање целокупне Цркве. Није потребно наглашавати колико се монаштво у таквим околностима разликовало од првобитног, египатског и палестинског контекмплативног (созерцатељног) монаштва и њему примереног схватања улоге Цркве и хришћанског живота уопште.

Једном фиксирана свест се одржала и у промењеним околностима, када „јарма“ више није било. У четрнаестом веку је у Русији било један за другим изграђено више великих манастира коју су били значајни не само за Цркву, него и за нову силу, све снажнију московску државу. Век је започео Свето-Тројицком Лавром, коју је градио најпоштованији руски светац, Сергије Радоњешки, а завршио се појавом Јосифа Волоцког, великог поборника моћних општежића и њихове друштвене делатности. Између бисмо могли да набројимо још много више или мање значајних манастира сличног усмерења, на пример Боровски, или Спасо-Прилуцки код Вологде. Већ први међу њима, Сергијев Тројицки манастир, имао је истакнуту улогу у осамостаљивању московске кнежевине од Татара. Предање каже да је свети Сергије послао два своја монаха у Куликовску битку, што је била одлучујућа, мада симболичка помоћ. Јасно да тај гест није био једностран: манастир је ускоро после оснивања постао, и до данашњег дана остао центар руског црквеног живота. Јосиф Волоцки је имао сличне амбиције — помоћи младој држави, да би та са своје стране помогла да се среде компликовани црквени спорови. Јосиф је ствар засновао веома широко (И. Хруцев, *Исследование о сочинениях Иосифа Санина преподобного игумена Волоцкого*, Москва, 1868). Зидео је огромни манастир и око њега ширио манастирску економију. Најпре је добио земљу од Волоцког кнеза Бориса Васиљевича, који је такође обећао да ће хранити монахе будућег манастира и дати раднике за крчење шуме. Ипак је у почетку, док манастир још није поседовао села, услед тешког рада живот у манастиру био напоран. То, међутим, није дуго трајало, само неколико месеци. Већ 1479 године, исте године када је манастир основан, кнез Борис је даровао манастиру село Спиоровскоје у Волоцком округу. По тадашњим обичајима, село је било поклоњено заједно са пореским и другим олакшицама и изузимањем из компетенције цивилне волоцке јурисдикције. Манастир је селом управљао не само у економском, него и у судском и административном смислу. Ускоро је Борис Васиљевич подарио још једно насеље, Отчишчево, а његова супруга је од свог наследства дала варошицу Успенскоје и још двадесет заселака у њеној близини. Пред смрт (1494) кнез је дао још једно насеље близу манастира, Покровскоје. Син кнеза се разболео и надајући се на исцелење манастиру записао градић Спаскоје и 43 засеока. Кнегиња је томе додала новац за цркву, 50 рубаља. Велика кнегиња Марија, рођака волоколамских кнезова, даровала је 300 рубаља, њезин син, наследник престола — још 150. Села и засеоке је 1484. манастиру даровао и новгородски архиепископ Генедије. Сам Јосиф, у писму Борису Кутузову, пише: „Добри људи из кнежевских породица, деца племића и богати трговци... давали су много, по десет и двадесет рубаља, а неки и по сто и двеста; само је тога, мој господару, много, много више од хиљаду рубаља, а ако желите, господару, можете се о томе уверити у нашем молитвеном синодику, тамо је записано којим смо средствима градили наш манастир Пресвете Богородице.“ Наведимо још шта је Јосифу писала кнегиња Марија Голењина, незадовољна чињеницом да је овај за служење заупокојних литургија за њене покојнике захтевао још додатних 20 рубаља, поред свих дарова које је већ био примио: „Дала

сам већ колико вреди шест заселака са пашњацима и шумом у Волоцкој кнежевини, све заједно више од седамдесет рубаља, а вама то још није довољно...“ Колико је вредело то, и остало што је Јосиф добио, можемо замислити ако знамо да је у то време огромно имање Буј-город са селима коштало 150 рубаља, да је шест заселака са пашњацима и шумом у Волоцкој кнежевини било оцењено на 80 рубаља, а два засека са пашњацима, шумом и правом на риболов — укупно 15 рубаља.

Питање је, наравно, зашто је Јосиф примао такве и толике дарове. Сви његови монаси их не би могли потрошити и ако би имали по више живота, а уз то су по тадашњим обичајима у манастир били примани само они који су са собом могли да донесу значајне „улоге“, дакле, преживљавали су се од сопствених средстава. Сиromaх је могао да се замонаши само ако је пре тога више година бесплатно радио за манастир, па се тај рад, уместо новца или земљишта, рачунао као „улог“. Не, све веће богатство није било потребно за издржавање манастира и монаха, него за друге делатности које је Јосиф засновао у широким потезима. Реч је о евангелизацији, школама и преписивању књига, и још о каритативном деловању. Када би бивала лоша жетва, Јосиф је из манастирских ризница и магаза прехрањивао осиромашене сељаке далеко наоколо. И о томе пише у својим писмима.

Тако Јосиф у посланици Дмитровском кнезу Јурију Ивановичу поводом глади која је харала 1512. године захтева његову интервенцију при заустављању раста цена жита, чиме би спасили угрожено становништво. У житију Јосифа, које су саставили његови наследници, налазимо да је манастир свакодневно хранио четристо до петсто људи, не рачунајући децу. Многи сељак је гладну децу оставио испред манастирске капије. Јосиф је покушавао да пронађе родитеље, а када то није успевало, децу је узимао под своје. Сазидао је сиротиште, где су била до пунолетства. У писму поменутој кнегињи Голениној Јосиф наводи да су трошкови манастира за богослужбене предмете, за храну монасима, али и за помоћ сиромасима, износили неких 150 рубаља годишње. Нешто касније племићу Кутузову помиње суму од 300 рубаља годишње (како каже, „без трошкова за жито“).

Још један разлог помиње Јосиф, зашто би манастири морали бити богати: сиромашни манастири би били непривлачни за образоване монахе из виших слојева друштва, „а какву корист од необразованих монаха могу имати Црква и држава?“ И због тога је за манастир, за Цркву уопште, битно да зна како да стекне имања, да учествује у економском животу. Тиме је заокружио своје схватање монаштва и одредио његову улогу у друштву.

Али, то није било једино виђење смисла хришћанства и улоге Цркве. Јосифов савременик, Нил Сорски, био је замонашен у данас великом и (пред револуцију) богатом општежитељном манастиру Кирила Бјелозерског, али је више година проживео на Светој Гори, где је упознао и други облик монаштва. По повратку у Русију желео је да га уведе и у домаћим манастирима. Основао је заједницу „скитског“ типа: у њој је мања група монаха била потпуно посвећена созерцатељном (контемплативном) животу, односно непрестаној молитви коју је могла да ремети само минимална брига за преживљавање. За монахе је тај облик био веома привлачан. Упркос сиромашном животу, пуном свакодневног одрицања, људи су долазили Нилу и ускоро је настала читава мрежа малих скитова под његовим духовним руководством. Оставио нам је и детаљан типик, углавном идејну компилацију из дела најпознатијих источних учитеља монаштва.

Између осталог, Нил је одлучно бранио идеју да монаштво строго мора да испуњава један од три темељна завета — сиромаштва, одрицање од материјалних до-

бара. Наравно да у тој перспективи није било места за организовано стицање, за манастирско поседовање земље, а пре свега села са манастирским кметовима. Зашто? Најпре зато што је зависност од новца, похлепа, *среброљубље*, „погибелна страст која уништава душу“ — пише Нил у свом типикy (Нил Сорский, *Усѣав*, у: *Памятники древней словесности*, Спб. 1912). Када та страст пусти корене у душу, јача је од свих других, постаје њихова предводница, води их у многе грехе којима нема краја. Најтежи грех похлепног човека је безверје, јер онај ко своју наду полаже у сребро и злато, који их нагомилава као животне резерве, тиме показује, да не верује Богу и његовој непрестаној бризи за нас. Такав монах, зато што је одбацио Божију бригу, по свом избору бива препуштен сам себи и сопственој бризи, што се завршава духовном катастрофом.

Овде није реч о апсолутном дуализму, презирању материје као извора сваког зла. Напротив, у свом типикy Нил говори о раду, о производњи, чак и о трговини (друкчије се не може живети, а наш циљ није да што пре одемо с овог света); али сваки рад мора бити у границама онога што нам је заиста неопходно, а можемо да тргујемо само тако да од трговања немамо никакву зараду (профит), јер трговачке зараде не може бити без губитка за неког другог. Монаху је дозвољено да неки свој производ, ако га има више него што му је потребно, замени за други који му недостаје. Али, пошто је тешко одредити прецизне вредносне еквиваленте производа, једна је страна увек на губитку. Нека то увек и свесно будемо ми, монаси, препоручује Нил.

У његовом типикy милостиња је поменута с две тачке гледишта. Најпре се бави милостињом коју монаси примају као дарове који су код Јосифа били тако значајни, скоро битни за постојање и функционисање манастира. Нил каже да је велика милостиња увек узета од неког нагомиланог богатства, али богатства које је често стечено на сумњив начин (вероватно је мислио на милостињу коју манастирима дају богаташи који се сами нису трудили, или су чак до средстава долазили насиљем). А ако монах милостињу прима од сиромаша, то је за самог сиромаша похвално, али за монаха срамотно. Зато монаху не може бити дозвољено да прима дарове ако је иоле способан да својим трудом задовољи основне потребе — а ако то није у стању, може да прими, али никако више него што је основни минимум.

О милостињи коју монаси можда дају другима је речено да, наравно, треба да дају нешто што имају, ако их за то конкретно неко моли. Нема оправдања ако не задовољимо брата у невољи — а имали смо начина да га задовољимо. Али, ако сами немамо више него што нам је неопходно, онда нисмо обавезни да дајемо милостињу. Ово становиште је потврђено наводима из светих отаца, а закључак је да монасима много више приличи да немају имовине, односно, да се не баве стицањем, чак ни за то да би стеченим средствима помагали другима. Треба да буду сиромашни, треба да седе по својим келијама и да се баве својим основним послом, молитвом. Својом молитвом, духовним зрачењем које молитвом стварају, више ће помоћи ближњима и целокупном човечанству, него делима својих руку.

О украшавању цркава Нил пише да човек не би требало да се клања раскоши, него Богу. Наводи примере када су свети оци осуђивали сувишан сјај новоизграђених цркава. Јован Златоусти је говорио људима који су му доносили драгоцене црквене сасуде, нека их радије продају и новац поделе сиромасима. Пахомије Велики је својим монасима наредио да сруше цркву која је по његовом мишљењу била сувише раскошно украшена. Ако је у првом случају мотив био каритативне природе, у другом је аскетске: ум не би требало да се везује за спољашњост, како се не би подчинио испразности, гордињи, самозадовољству, сујети.

Неки делови Ниловог типика су непосредно наперени против идеја и праксе Јосифа Волоцког. Нил и његови ученици су били активни на московским црквеним саборима године 1500. и касније. Ту су силовито спорили са становиштима Јосифа, залажући се не само за забрану манастирског власништва над селима, него и за секуларизацију црквених поседа. Отуда се за једне прилепио назив „нестицатељи“, док су други у историји остали као „стицатељи“. Једни су одлучно тврдили да Црква не би смела да поседује, па никад и није, све до недавних времена, поседвала села и кметове. Други су тврдили да Црква мора да има села и да их је увек имала. Дијаметрално супротно! Данашњем истраживачу најпре пада у очи чињеница да се обе стране у сукобу позивају на исте ауторитете. Према записима са сабора из 1500., Јосифове присталице су Великом кнезу представили примере из историје руске Цркве, где је записано да су „Антоније и Теодосије Печерски, митрополит Петар чудотворац и други — сви имали села у црквеном поседу.“ Васијан Патрикејев, ученик Нила, међутим пише: „Тако и наши овдашњи вође монаха и чудотворци — Антоније и Теодосије, који су били у Кијеву, Сергиј Радоњешки и Кирил Белозерски... нису у свом пседу имали села, него су учили монахе да живе у сагласности с Јеванђељем и монашким заветима, па су им у својим писменим поукама забрањивали бављење било каквим пословима који приличе лаицима, а не монасима.“ Ствар је, наравно, доста сложена. У историји Цркве лако налазимо примере једне и друге праксе. Питање је с којим циљем бирамо цитате и колико водимо рачуна о историјском контексту наведеног. Ту видимо велику и реалну разлику међу два школама монаштва. Јосифови аргументи су практично-организаторске природе. Ако би Црква била сиромашна, убрзо би остала без кадрова из виших слојева друштва и тиме би била онеспособљена за вршење своје мисије. Овај практични аргумент је остао без утемељења у догословском расуђивању, ако не рачунамо једноставно позивање на историјску праксу, која се потом уздиже на ниво сбештеног предања, без истраживања њезине теолошке вредности. Аргументи исихаста Нилове школе су били подједнако једностранни, али друге природе. Када је Васијан Патрикејев, захваљујући добрим односима и породичним везама са Великим кнезом, успео да за потребе Цркве постане приређивач књига црквених канона, брижно је изоставио све што је говорило о управљању манастирским велепоседима, а обилно је наводио цитате из аскетске литературе који су говорили против богаћења манастира. Систематично је заобилазио практичну страну проблема и наглашавао његов теолошки аспект.

Супротстављање двеју врста аргумената који пролазе једни мимо других и никада се не сусрећу, говори о томе да је реч о спору двеју потпуно различитих концепција Цркве, чак је могуће и: двеју различитих Цркава. Увек су постојали и једни и други. Питање је само, о којој Цркви су говорили једни, а о којој други? Друго, практично питање је ко и зашто је у одређеним историјским околностима имао више утицаја.

Закључимо ову причу: какве су биле последице спора и шта се догодило с Ниловим, а шта с Јосифовим манастирима? Судбина је, можда цинично, и једним и другима наменила управо оно што су проповедали. Једнима моћ и богатство, другима лишавања и трпљење. Јосифови су се богатали и не само богатали: стицали су све већи утицај у руској Цркви и држави, из њихових редова су изашли следећи московски митрополити који су, од Макарија даље, ударили одлучујући печат на опште усмерење руске државе и не само Цркве. Руско хришћанство је постало (и остаје) јосифљанско, што значи богато и друштвено утицајно и политички усмере-

но. Тим поводом нам је Јосиф у својим писмима оставио и горка вајкања над сопственим монасима — онима који нису успели да се одупру искушењима. Када су у рукама држали огромне поседе, када их је мамила раскош и још штошта, били у стању да се побуне и против свог моћног игумана. Али се нису бунили зато што се нису слагали с његовим идејама, као што би се бунили присталице Нила. Реч је била о баналној похлепи и крађама, разврату и блуду. Ђаво је долазио по своје.

Нилови манастити — док их је још било — били су и остали сиромашни, упркос краткотрајној владарској идејној подршци. Наравно да је владару годила идеја секуларизације, али га је Јосиф брзо уверио да би тренутни добитак био мањи од трајног губитка — не само Божије заштите, него и јасне државне оријентације и строгог поретка. Јосиф је постигао да су ускоро после Нилове смрти његови манастирчићи били расељени, списи његових присталица заплењени и спаљени, а најистакнутији међу „нестицатељима“, као што су били Васијан Патрикејев и Максим Грк, су били доживотно затворени у јосифљанским манастирима, чак и без права на свето причешће.

Још један ироничан потез историје: и Јосиф и Нил су проглашени за свеце руске цркве и помињу се понекад у истој јектенији. Наравно, поштоваоце имају обојица, јер ни руска Црква никада није била само државотворна институција, у њој су увек живели и исихасти. Тако можда и треба да буде.

*

А можда и не треба. Можда Бог жели да Црква ипак изабере једно од два усмерења, и да изабере оно које више одговара првобитној Божијој намери при стварању човека. Дакле, да Црква буде установа која много више него за било шта друго брине за боголикост човека. Дакле, да буде аскетска, а не стицатељска установа. Да јој већ њена савест спречи, како је то желео Нил Сорски, свако комерцијално власништво и стицатељску делатност, јер ове непосредно шкоде њеној основној делатности, увежбавању слободе и љубави, стицању добрих навика, победи над страстима. А шта би у том случају био одговор Цркве на питање сиромаштва у свету? Аскетска Црква не би могла да дели хуманитарну помоћ, то је јасно. Али би могла, не, морала би, да покаже људима, да је вежбање душе и тела могуће и смислено. Наглашавајући и осмишљајући одрицање, не само од одређене хране петком и средом, него одрицање од много тога сувишног, да би се средства за узврат могла употребити на опште добро — постепено би узгајала људе којима није само по себи разумљиво да имају све што им се прохте, и то одмах. Напротив, мало мање размажени, такви људи би били спремнији и да нешто дају, да послушају потребама другог, а не само да узимају све што се може узети. Црква би морала да уложи највећи могући труд да својим верницима (почевши од сопствене хијерархије, која би морала да буде спремна и на то да дели судбину своје пастве, па и њено релативно сиромаштво) и свим људима открије смисао и лепоту једноставне речи „довољно“, с којом означавамо да наше потребе нису неограничене. Духовним осмишљавањем такве добровољне скромности Црква би можда постигла да и њезини чланови буду усмерени ка вишим вредностима. При том би најважније било вежбање, редовни ритам навикавања на мање и мање привлачно, уместо пуког препуштања да добре душе саме, онда када им се прохте, учине нешто за то да буду јачи, интегралнији људи. Наравно, Црква и данас проповеда о врлинама. Међутим, верници у одсуству елементарне систематске аскезе немају у рукама средства за узгајање тих врлина. Без вежбања у врлини, остало је мање-више празна прича која никога и ни на шта не обавезује.

Да, аскетска Црква не би могла да дели хуманитарну помоћ. Али би својим примером, пристајањем на сиромаштво (озбиљним испуњавањем сопствених завета) могла да припреми друге, можда чак и хришћанске привреднике и политичаре, ако такви уопште постоје, да се и сами понечег одрекну, да пред очима имају гладног ближњег, а не само сопствено богаћење преко свих граница. Свако би требало да се бави оним што је карактеристично за његов позив, а сви би требало заједно да раде за општу корист. Црква би требало да помаже спасењу душа, привредници и политичари, бар хришћани међу њима, би требало да брину о добробити народа, о школству, о култури, о хуманитарној помоћи. Ако би Црква давала прави пример, и хришћана би било више него што их можемо набројати при њеном погрешном примеру.

Литература

Прп. Иосиф Волоцкий, *Просветитель*, Валаам 1994.

Нил Сорский, *Устав*, у: *Памятники древней словесности*, Спб. 1912.

И. Хрущев, *Исследование о сочинениях Иосифа Санина преподобного игумена Волоцкого*, Москва, 1868.

Карташов А. В. *Очерки по истории русской церкви*, т.1–2, Париж, 1959 (Москва 1991).

Marc le Moine, *Traité spirituels et théologiques*, Abbaye de Bellefontaine 1985.

Јован Лествичник, *Лествица*, Београд 1961.